

A Reflection on the Justification of Punishment of Legal Entities from the Perspective of Normative Ethics

Mohamad Mehdi Sadeghi ¹

Article info	Abstract
Review Article DOI: 10.30470/er.2025.2053430.1407 Submission History: Received: 14/02/2025 Revised: 04/06/2025 Accepted: 23/09/2025 Published: 06/12/2025 Conflict of Interests: The authors declare no conflict of interest. Funding/Support: This research has not received any financial support from funding organizations. Extraction This article has not been extracted from thesis.	The subject of this article is the ability to justify the punishment of a legal entity in the context of the theories of the philosophy of punishment as a branch of normative ethics philosophy. This entity is a credit existence that is formed and managed by a group of people as the board of directors, managing director and stockholders and can commit crimes like humans. In order to justify the punishment of criminal legal entity, three general categories of theories were analyzed, which include classical and modern retributivism, deterrence and incapacitation. Retributivism theories consider committing a crime as a violation of morals and, depending on the case, punishment equal to or proportional to the crime is justified due to the revival of society's moral order. Deterrence theories are at least divided into two specific and general categories. Specific deterrence considers the purpose of punishment to prevent the criminal from re-offending and general deterrence theories generally justify punishment because it scares potential criminals and prevents them from committing crimes. Finally, according to the theories of incapacitation, the imposition of punishment is justified with the aim of preventing the repetition of crime or strengthening the law obedience and legal awareness of the members of the society. According to the findings of the research, the theories of classical retributivism, specific and general deterrence and crime prevention cannot justify the punishment of legal entities. Among the four justifications presented for punishment in modern retributivism, only according to the theory of "punitive feelings of society", the punishment of legal entities seem justified for committing very extreme and dangerous crimes. Keywords: legal entities, normative ethics, Classical retributivism, Modern retributivism, Deterrence, Incapacitation.

1. **Corresponding author**, PhD Student in Criminal Law and Criminology, Ferdowsi University of Mashhad, Faculty of Law and Political Sciences, Mashhad, Iran. mmsadeghi1453@gmail.com

Introduction

Since punishments inherently restrict rights and freedoms, they must be morally justified. The philosophy of punishment, inspired by Kant's (deontological) and Bentham's (utilitarian) ethical theories, addresses this justification: Kant sees punishment as necessary to preserve freedom, while Bentham considers it essential for increasing happiness and preventing crime. As a result, retributivism (focused on past actions and desert) and utilitarianism (focused on future outcomes and effects) are the two main approaches in the philosophy of punishment.

This study examines whether philosophical theories of punishment can justify imposing punishment on legal entities. These entities have a "legal existence" and, unlike natural persons, cannot themselves commit criminal acts; rather, they are punished because of offenses committed by others—such as the company's director, board of directors, CEO, or any of its employees—acting on their behalf (Moradi et al., 2021, p. 156). Although the justification for corporate criminal liability has been well established, the philosophical justification for punishing legal entities (separately from natural persons) has not yet been seriously explored.

Classical retributivism

Classical retributivism holds that crime is inherently wrong and punishment is inherently good, with the main goal of punishment being the revival of disrupted moral order—not just producing useful outcomes (Tebbit, 2005, p. 253). According to Kant, punishment must be absolute (Kant, 1997, p. 37), equal to the crime, and obligatory and people should never be used merely as a means to an end (Kant, 1999, p. 38).

When it comes to legal entities, retributivism can justify punishments equivalent to their offenses (like dissolving a company or imposing fines), but this justification faces challenges; for example, dissolving a company may harm innocent workers, which contradicts retributivist principles. In addition, monetary fines are often passed on to customers, which undermines the true purpose of punishment.

Modern Retributivism

In modern retributivism, just like the classical version, if inflicting suffering is the main element, this theory also cannot justify punishing legal entities. However, in this approach, the proportionality of suffering to the seriousness of the crime is very important, and punishment should be proportionate to the offense, not necessarily equal to it.

Four justifications for punishment have been proposed:

- The unfair advantage metaphor, meaning the offender must repay their moral debt by enduring

punishment (Boonin, 2008, p. 22); but this is insufficient for non-financial corporate crimes.

- Punishment as a path to redemption and moral reform, which only makes sense for humans and not for legal entities.
- The expressive function of punishment, which is about sending a message of blame and social condemnation to the offender (Duff & Garland, 1994, p. 186); but this requires the offender to understand the message, which legal entities cannot do.
- Punitive sentiments argue that the justification for punishment should align with society's intuitive understanding of crime and its social reaction (Najafi Abrandabadi & Rostami, 2012, p. 481). This metaphor only justifies punishing legal entities for very serious crimes, and does not provide moral justification for less serious or non-inherent offenses.

Penal Utilitarianism

Utilitarianism sees punishment as useful only when it achieves goals like deterrence, rehabilitation, or incapacitation, and doesn't value punishment for its own sake. In this view, deterrence means preventing crime by making people fear punishment, so the penalty should outweigh the benefits of the crime.

Specific deterrence aims to stop the offender from reoffending (Lu & Miethe, 2005, p. 20), but this approach doesn't really work for legal entities like companies, since they don't have feelings or reasoning to fear or regret punishment. As a result, specific deterrence isn't a suitable justification for punishing legal entities.

General deterrence means that by punishing offenders, other members of society refrain from committing crimes out of fear of punishment, and this assumption is based on the relative rationality of human beings (Hajivand & Sabouri Pour, 2020, p. 13). However, nowadays we know that the severity of punishment alone is not enough, and other factors also play a role.

According to the "automatic Retaliation device" theory, punishment is like a mechanism that is automatically triggered when a crime occurs, threatening and punishing offenders (Quinn, 1985, p. 337). Based on this theory, punishment is only a deterrent for those who, like humans, can understand the threat and its consequences; in other words, threatening punishment has little effect on non-humans or those who do not make rational decisions.

Montague believes that crime victims have the right to defend themselves by inflicting the harm they suffered to the offender, and he calls this principle "distributive justice" (Montague, 1996, p. 45 & 46).

However, it is unclear how this principle can justify punishing offenders, since, for example, monetary penalties usually do not benefit the victim and mostly serve as income for the state. Ultimately, it seems that compensating victims is more consistent with distributive justice than punishing offenders.

Farrell, building on Montague's principle of distributive justice, introduces a theory called "weak

retributivism,” which suggests that sometimes offenders should be punished even more than what is necessary to prevent repeat offenses, in order to deter others from committing crimes (Farrell, 1985, p. 374). He believes offenders are responsible not only for direct harm, but also for indirect damages. However, this approach faces challenges: it’s unclear whether harsher punishments are truly effective deterrents, especially for large and powerful corporations, and distributive justice tends to focus more on compensating victims than on punishing offenders.

In harm reduction theory, punishment is justified as a way to guide behavior and reduce harm, based on the assumption that people make rational decisions and that the threat of punishment prevents crime (Kelly, 2018, p. 135). However, this assumption isn’t always true, since not all offenders are rational or opportunistic, and the threat of punishment isn’t always a deterrent. Therefore, this theory cannot fully justify punishment.

Incapacitation

Theories of incapacitation aim to prevent crime by disabling offenders through punishments such as execution, amputation, or life imprisonment, with the goal of stopping crimes before they occur (Ashworth & Zedner, 2014, p. 29). According to the theory of additional punishment, dangerous offenders receive harsher sentences due to the likelihood of reoffending, even if these punishments are disproportionate (Schauer, 2013, p. 3). However, such punishments—like imprisonment or financial restrictions—especially for legal entities, face criticism, such as the risk of punishing the innocent.

In contrast, the theory of positive general prevention emphasizes raising legal awareness and strengthening law-abiding behavior throughout society, rather than simply deterring potential offenders (Dubber, 2005, p. 17). However, this theory cannot be effectively applied to the punishment of legal entities.

Conclusion

The philosophy of punishment is usually assumed to be universal, but studies show that philosophical theories of punishment cannot always justify punishing legal entities, and only in specific cases might a theory provide ethical justification. In legal systems, the punishment of legal entities is mostly accepted for economic, social, and legal reasons, which does not amount to philosophical justification. In fact, moral philosophy mainly focuses on humans, and current theories are insufficient for non-human entities like corporations. Therefore, new theories are needed that can ethically justify punishing such entities.

References

- Ashworth, Andrew and Zedner, Lucia. (2014). *Preventive Justice*, Oxford: Oxford University Press, first edition.
- Boonin, David. (2008). *The Problem of Punishment*. Cambridge: Cambridge University Press, first edition.
- Dubber, M. D. (2005). "Theories of Crime and Punishment in German Criminal Law". *Legal Studies Research Paper Series*. Vol. 53, No. 2, 679-707.
- Duff, Antony and Garland, David. (1994). Thinking about Punishment. In *A Reader on Punishment*, Antony Duff and David Garland (Ed). Oxford: Oxford University Press, first edition.
- Farrell, Daniel. (1985). "The Justification of General Deterrence", *The Philosophical Review*, Vol. 94, No. 3, 367-394.
- Hajivand, Amin & Sabooripour, Mehdi. (1399 SH). "Controlling of Environmental Violence from the Perspective Deterrence Theory". *Faslnameh-ye Pajobeshba-ye Hoqoqi*, Autumn 2020, Vol. 19, No. 43. pp. 7-28.
- Kant, Imanuel. (1999). *Metaphysical Elements of Justice*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, second edition.
- Kant, Imanuel. (1997). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press, first edition.
- Kelly, Erin. (2018). *The Limits of Blame: Rethinking Punishment and Responsibility*. Cambridge: Harvard University Press, first edition.
- Lu, Hong. & Miethe, Terance. (2005). *Punishment; a Comparative Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, first edition.
- Montague, Philip. (1996). *Punishment as Societal-Defense*, Lanham: Rowman & Littlefield, first edition.
- Moradi et al., Mohamad. (1400 SH). "Comparative study of criminal liability of legal entities in Iran and the Council of Europe". *Pajoubeshnameh-ye Hoqoq-e Tatbiqi*, Vol. 5, Spring 2021, No. 1, pp. 151-172.
- Najafi Abrandabadi, Ali Hossein & Rostami, Hadi. (1391 SH). "Retribut's approach to punishment in the theory of liberalism". *Faslnameh-ye Tabqiqat-e Hoqoqi*, Autumn 2012, Vol. 15, No. 3. pp. 500_461.
- Schauer, Frederick. (2013). The Ubiquity of Prevention, In *Prevention and the Limits of the Criminal Law: Principles and Policies*, Andrew Ashworth, Lucia Zedner, and Patrick Tomlin (Ed). Oxford: Oxford University Press, first edition.
- Tebbit, Mark. (1384 SH). *Philosophy of law*. translated by: Hassan Khavari. Mashhad: Daneshgah-e Olom-e Islami-e Raḍavi.

تأملات اخلاقی

دوره ششم، شماره سوم (پیاپی ۲۳)، پاییز ۱۴۰۴، صفحات ۹۱-۱۱۵

شاپا الکترونیکی: ۱۱۵۹-۲۷۱۷/شاپا چاپی: ۴۸۱۰-۲۶۷۶

<https://jer.znu.ac.ir>

تأملات اخلاقی

نشریه علمی دانشگاه زنجان

درنگی بر توجیه مجازات اشخاص حقوقی از چشم‌انداز اخلاق هنجاری

محمد مهدی صادقی^۱

چکیده

موضوع این مقاله قابلیت توجیه مجازات اشخاص حقوقی در بستر نظریه‌های فلسفه‌ی مجازات به مثابه شاخه‌ای از فلسفه‌ی اخلاق هنجاری است. این شخص موجودی اعتباری است که از سوی گروهی از انسان‌ها در قالب عناوینی چون هیئت مدیره، مدیرعامل و سهامدار تشکیل و اداره می‌گردد و می‌تواند همانند انسان‌ها مرتکب جرم شود. به منظور توجیه مجازات اشخاص حقوقی مجرم، سه دسته‌ی کلی از نظریه‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند که عبارتند از: سزاگرایی کلاسیک و نوین، بازدارندگی و سلب توان بزهکاری. نظریه‌های سزاگرایی ارتکاب جرم را نقض اخلاق تلقی می‌کنند و حسب مورد، مجازات برابر یا متناسب با جرم را به دلیل احیای نظم اخلاقی جامعه موجه می‌شمارند. نظریه‌های بازدارندگی دست‌کم به دو دسته‌ی خاص و عام تقسیم می‌شوند. بازدارندگی خاص هدف از مجازات را جلوگیری از ارتکاب مجدد جرم از سوی مجرم می‌داند و نظریه‌های بازدارندگی عام به‌طور کلی مجازات را به این دلیل که موجب ترساندن مجرمان بالقوه و اجتناب آن‌ها از ارتکاب جرم می‌شود، توجیه می‌کنند. سرانجام، به موجب نظریه‌های سلب توان بزهکاری، تحمیل مجازات با هدف پیشگیری از تکرار جرم یا تقویت قانون‌مداری و آگاهی حقوقی اعضای جامعه موجه است. طبق یافته‌های پژوهش، نظریه‌های سزاگرایی کلاسیک، بازدارندگی خاص و عام و سلب توان بزهکاری نمی‌توانند مجازات اشخاص حقوقی را توجیه کنند. از میان چهار توجیه ارائه‌شده از مجازات در سزاگرایی نوین، تنها طبق نظریه‌ی «احساسات تنبیهی جامعه» مجازات اشخاص حقوقی به دلیل ارتکاب جرایم بسیار شدید و خطرناک توجیه‌پذیر به نظر می‌رسد. واژه‌های کلیدی: اشخاص حقوقی، اخلاق هنجاری، سزاگرایی کلاسیک، سزاگرایی نوین، بازدارندگی، سلب توان بزهکاری.

اطلاعات مقاله

DOI:

10.30470/er.2025.2053430.1407

مقاله مروری

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۶

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵

حمایت مالی و تعارض منافع

مقاله حامی مالی و تعارض منافع ندارد.

استخراج

این مقاله متخذ از پایان‌نامه نیست.

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه فردوسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، مشهد، ایران.

در سال ۱۹۷۸ در ایالت ایندیانا آمریکا یک خودروی پینتو با سه سرنشین به دلیل اصابت خودروی دیگر به صندوق عقب آن دچار آتش‌سوزی شد و سرنشینان در آتش سوختند. دادگاه شرکت خودروسازی «فورد موتور» را متهم به قتل شناخت؛ زیرا شرکت آگاه بود که تصادف از عقب می‌تواند باک سوخت پینتو را سوراخ کند و منجر به آتش‌سوزی شود. با این حال، مسؤولان شرکت ایراد باک خودرو را رفع نکردند؛ به این دلیل که طبق یک محاسبه دریافتند اگر نقص موجود در خودرو را برطرف نکنند و به جای آن، به زیان‌دیدگان غرامت بپردازند، نسبت به زمانی که پس از صرف هزینه جهت رفع ایراد، به تولید و فروش خودرو اقدام کنند، سود بیشتری به دست خواهند آورد (Rossow, 2023, pp. 12, 23 & 24). بر این اساس، شرکت فورد از انجام تکلیف خود به رفع ایراد شانه خالی کرد. این نمونه، یک مورد از ده‌ها مواردی است که در آن شرکت‌های تجاری و صنعتی یا در واقع، اشخاص حقوقی^۱ مرتکب جرم می‌شوند. این اشخاص دارای «یک وجود اعتباری هستند و همانند اشخاص حقیقی توانایی ارتکاب اعمال مجرمانه را ندارند، بلکه به علت ارتکاب جرم از سوی شخص دیگر که حسب مورد می‌تواند رئیس یک شرکت یا هیأت مدیره یا مدیرعامل یا هر یک از کارکنان آن باشد، مجازات می‌شوند» (مرادی و دیگران، ۱۴۰۰، ص ۱۵۶). پرسش این است که چگونه مجازات این اشخاص به‌تنهایی و صرف نظر از مجازات عوامل انسانی آن، به لحاظ فلسفی موجه و اخلاقی است؟

فلسفه روش یا دانش تعمق در چیستی و چرایی موضوعات گوناگون است و به دو دسته‌ی کلی فلسفه‌ی نظری و عملی تقسیم می‌شود. فلسفه‌ی نظری درباره‌ی اشیاء آن‌گونه که هستند و فلسفه‌ی عملی صرفاً از افعال انسان‌ها آنچنان که باید و شایسته است که باشند، بحث می‌کند. اخلاق شاخه‌ای از فلسفه‌ی عملی است (یحیایی، ۱۳۸۳، صص ۲۱ و ۲۲) و طبق یک دسته‌بندی، مطالعه‌ی اخلاق شامل سه حوزه می‌شود. نخست، اخلاق توصیفی^۲ که صرفاً به شناسایی آموزه‌ها و جنبه‌های اخلاقی یک فرد، گروه یا جامعه می‌پردازد و می‌کوشد تا گزارش دقیقی از واقعیت اخلاقی موجود ارائه دهد. دوم، اخلاق هنجاری^۳ که با رویکرد تجویزی و روش عقلی و استدلالی تلاش می‌کند تا بایدها و نبایدهای اخلاقی و به عبارت دیگر، ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی را به طور جداگانه یا به صورت نظام‌مند معین سازد. در نهایت، فرااخلاق^۴ تلاش می‌کند تا به تحلیل و تبیین مبنای اخلاق و مبادی تصوری و تصدیقی آن بپردازد و به پرسش‌هایی از این قبیل پاسخ دهد که مفاهیم اخلاقی کدامند؟ و تحلیل آن‌ها چیست؟ (شمالی، ۱۳۸۹، ص ۱۱). از این میان، اخلاق هنجاری با موضوع این پژوهش ارتباط دارد که شامل دست‌کم دو نظریه‌ی کلان وظیفه‌گرایی^۵ و فایده‌گرایی^۶ می‌شود. وظیفه‌گرایی اخلاقی پیشینه‌گراست و همواره با نگاه به گذشته و پیشینه‌ی اعمال انسان، به قضاوت اخلاقی راجع به آن می‌پردازد.

۱. از این پس با واژه‌ی «اشخاص» می‌آید.

2. Descriptive Ethics
3. Normative Ethics
4. Meta-ethics
5. Deontology
6. Utilitarianism

طبق این رویکرد، اخلاقی بودن یک عمل بر اساس انجام وظایف و الزامات خاص تعیین می‌گردد و منبع این الزامات، قانون بشری، الهی یا چیزهای دیگر است (فرانکنا، ۱۳۷۶، ص ۳۶). در این دیدگاه، خیر و خوشبختی چیزی است که با اصولی نظیر عدالت و آزادی منطبق و شر چیزی است که با این اصول مغایر باشد. حق^۱ بر خیر^۲ مقدم است و باید اعمال درست را برای ایجاد خیر و خوبی کشف کرد (موحدی، ۱۳۸۹، ص ۱۶۶). فایده‌گرایی اخلاقی با رویکردی آینده‌نگر، اعمال انسان‌ها را با توجه به نتایج و آثاری که ممکن است به دنبال داشته باشند، مورد داوری اخلاقی و هنجاری قرار می‌دهد. این نظریه به پیروی از اصل فایده می‌گوید «امور مفید خوب هستند و کار درست کاری است که فواید بیشتری داشته باشد» (حاتم پوری و احمدی افرمجان، ۱۳۹۹، ص ۴۳). بنابراین، یک رفتار از آن جهت اخلاقی است که نتایج مفیدی دارد و در صورتی که عملی زیان‌بخش باشد، ضد اخلاقی است. فایده‌گرایان معتقدند که خوبی همان خوشبختی است و یک عمل درست است اگر و تنها اگر بهتر از گزینه‌های جایگزین آن، شادی و لذت را ارتقا دهد (Spielthener, 2005, p. 219).

از آنجا که تمامی مجازات‌ها به دلیل ایجاد محدودیت در حقوق و آزادی‌های شهروندان، فارغ از نگاه رسمی‌ای که در مورد آن‌ها وجود دارد، به خودی خود رفتارهایی نادرست، ضد اخلاقی و ناموجه به شمار می‌آیند (جوان‌جعفری و ساداتی، ۱۳۹۴، ص ۹)، باید از نظر اخلاقی توجیه شوند و این مهم، وظیفه‌ی فلسفه‌ی مجازات است. این فلسفه پیوند عمیقی با فلسفه‌ی اخلاق هنجاری دارد. در واقع، مفهوم ارتباط مجازات و فلسفه‌ی اخلاق از طریق بازگشت به نظریه‌ی اخلاقی و حقوقی کانت^۳ و بنیاد فایده‌گرا روشن می‌گردد. «کانت حقوق را پاسدار آزادی دانسته تا بدین وسیله، مسیر سعادت بشر هموار گردد. حقوق بر گران این رسالت دشوار را با تکیه بر عصای کیفر به دوش می‌کشد. چنانکه هدف مجازات، مقابله‌ی قهرآمیز با رفتارهایی است که در قالب بزهکاری، آزادی دیگر شهروندان را نقض نموده‌اند. در مقابل، مجازات از نگاه بنیاد ایزاری برای تحقق فلسفه‌ی پیامدگرای حقوق، یعنی اصل خوشبختی است و تحمیل مجازات بر افراد تنها زمانی مشروع خواهد بود که به افزایش خوشبختی از طریق پیشگیری از جرم در آینده بینجامد» (جوان‌جعفری و ساداتی، ۱۳۹۴، ص ۴۹). بر این اساس، نظریه‌های وظیفه‌گرایی و فایده‌گرایی در فلسفه‌ی اخلاق به ترتیب هم‌پایه‌ی نظریه‌های سزاگرایی^۴ و فایده‌گرایی در فلسفه‌ی مجازات هستند.

سزاگرایی با رویکردی گذشته‌نگر، مجرم را به خاطر رفتاری که در گذشته مرتکب شده است، سزاوار این می‌داند که مجازات گردد (بروکس، ۱۳۹۵، ص ۴۱). از این نظریه دو جریان کلاسیک^۵ و نوین^۶ منشعب می‌گردد که به موجب آن‌ها مجرم باید مستحق مجازات باشد؛ با این تفاوت که طبق آموزه‌های جریان کلاسیک، استحقاق به معنای برابری میان جرم و مجازات است (غلامی، ۱۳۹۶، ص ۴۶)؛ به این معنا اگر مثلاً مجرم دست یا پای راست کسی را قطع کند، باید به‌عنوان مجازات، دست یا پای راست او حسب مورد قطع

1. Right

2. Good

3. Retributivism

1. Classical Retributivism

5. Modern Retributivism

شود. جریان نوین، استحقاق را به تناسب میان مجازات و شدت جرم ارتكابی تعبیر می‌کند و به منظور رعایت این تناسب توجیهات متنوعی ارائه می‌دهد (یزدیان جعفری، ۱۳۸۶، ص ۳۲۹)؛ اما فایده‌گرایان ضمن بی‌توجهی به مسئله‌ی استحقاق مجرمانه، اجرای مجازات را با توجه به نتایج آن اخلاقی و توجیه‌پذیر می‌دانند و معتقدند گرچه اجرای مجازات باعث تحمیل رنج بر مجرم می‌شود، نتایج ناشی از آن، رنج تحمیلی را مشروع و اخلاقی می‌سازد (جوان جعفری و ساداتی، ۱۳۹۴، ص ۶۴).

مسئله‌ی این پژوهش، ارزیابی قابلیت نظریه‌های موصوف برای توجیه تحمیل مجازات بر اشخاص است. این نظریه‌ها همواره برای توجیه مجازات انسان‌ها به مثابه عاملان اخلاقی به‌کار رفته‌اند و توجیه فلسفی مجازات اشخاص مجرم، با اینکه مسئله‌ای اساسی و چالش‌برانگیز است، تاکنون مورد بحث قرار نگرفته است. در مقابل، کیفیت توجیه مسؤلیت کیفری اشخاص پیشینه‌ی مطلوب و قابل توجهی دارد. مسؤلیت کیفری به معنای برخورداری مجرم از تکلیف به پاسخ‌گویی در برابر رفتارهای مجرمانه‌ی قابل مجازات است (جعفری، ۱۳۹۵، ص ۸) و هر یک از نظریه‌هایی که مسؤلیت کیفری داشتن اشخاص را امری موجه تلقی می‌کنند، سعی کرده‌اند این مسؤلیت را ناشی از اراده‌ی جمعی ارتکاب جرم توسط اشخاص حقیقی عضو شرکت (هیأت مدیره یا مدیر عامل) یا اراده‌ی بالاترین مرتبه‌ی مدیریتی در نظر بگیرند و یا برای اشخاص، مسؤلیتی مستقل از اشخاص حقیقی موصوف قائل شوند (حبیب‌زاده و دیگران، ۱۳۹۲، صص ۱۳۱-۱۲۶). با وجود این، توجیه مسؤلیت کیفری اشخاص، ما را از توجیه مجازات آن‌ها بی‌نیاز نمی‌سازد؛ چه آنکه این دو توجیه، دو موضوع متفاوت در فلسفه‌ی مجازات هستند (Murphy, 1987, p. 510).

مقاله‌ی حاضر به لحاظ روش، توصیفی و تحلیلی است و اطلاعات با استفاده از کتاب‌ها و مقالات گردآوری شده‌اند. همچنین، از نوع بنیادی است و در راستای توسعه‌ی ادبیات نظری پیرامون فلسفه‌ی مجازات گام برمی‌دارد. هدف پژوهش حاضر، پاسخ به این پرسش است که با وجود اینکه قوانین مجازات بسیاری از کشورها مجازات اشخاص را مورد پذیرش قرار داده‌اند و این مجازات توجیه قانونی پیدا کرده است، آیا فلسفه‌ی مجازات می‌تواند مجازات اشخاص را توجیه کند؟ به عبارت دیگر، آیا مجازات اشخاص به لحاظ فلسفی موجه و اخلاقی است؟ برای پاسخ، مهم‌ترین نظریه‌های فلسفه‌ی مجازات به منظور توجیه مجازات اشخاص در سه بخش مورد تحلیل و ارزیابی قرار خواهند گرفت. بخش‌های نخست و دوم، به ترتیب به امکان توجیه این مجازات از چشم‌انداز نظریه‌های سزاگرایی کلاسیک و نوین می‌پردازند و بخش سوم اختصاص به نظریه‌های فایده‌گرایی دارد.

۱. سزاگرایی کلاسیک

سزاگرایی کلاسیک از قرن هفدهم به بعد و در پرتو اندیشه‌های مبتنی بر حقوق فطری در حوزه‌ی عدالت کیفری مطرح شد. مبتنی بر این اندیشه، جرم قبح ذاتی و مجازات حسن ذاتی دارد. هرچند مجازات به دلیل تحمیل عمدی درد و رنج بر مجرمان و داشتن ویژگی‌های سرکوبگرانه و قهرآمیز، حقوق بنیادین آن‌ها را سلب یا محدود می‌کند؛ اما به دلیل اعاده‌ی نظم اخلاقی مختل شده، توجیه‌پذیر است. اجرای مجازات پیامدهای فردی و اجتماعی مثبتی به همراه دارد، اما این پیامدها توجیه‌گر اصل مجازات نیستند. حق بر خیر مقدم است و حق مجازات از نقض قانون و تجاوز به اصول اخلاقی ناشی می‌شود (تیبیت، ۱۳۸۴، ص ۲۵۳).

طبق نظر کانت، اصول مهم و محوری سزاگرایی کلاسیک شامل سه اصل مطلق بودن سزادهی، برابری مجازات با جرم، الزامی بودن سزادهی و نکوهش فایده‌گرایی می‌شوند. بر اساس اصل نخست، قانون سزادهی یک اصل مطلق و تخلف‌ناپذیر است و خوب بودن خود را از عقل محض می‌گیرد. چنین قانونی جهان‌شمول نیز است. به اعتقاد کانت «قوانین اخلاقی را چنان اختیار کن که گویا قرار است اعتباری هم‌سنگ قوانین جهان‌شمول طبیعت داشته باشند.» (Kant, 1997, p. 37) مجازات به مثابه امری اخلاقی و مطلق باید نسبت به تمامی افرادی که بی‌اخلاقی خود را با ارتکاب جرم بروز داده‌اند، بدون هیچ‌گونه ارفاقی اجرا شود. مطابق اصل دوم، مجازات باید برابر با جرم ارتكابی باشد و «همواره به این دلیل اعمال شود که بزه‌کار مرتکب بزه‌ی شده است. هرگز نباید انسان را ابزار تحقق هدف دیگری قرار داد و باید شخصیت فطری مجرم در برابر استفاده‌ی ابزاری محافظت شود.» (Kant, 1999, p. 38) انسان هر عمل ناشایستی که نسبت به دیگری روا می‌دارد، در حقیقت به خودش بدی می‌کند (Kant, 1991, p. 141). بنابراین می‌توان گفت برابری و استحقاق، نتیجه‌ی قهری سزاگرایی‌اند. الزامی بودن کیفر به معنای اجرای بی‌چون و چرای آن، صرف نظر از ترتیب فایده‌ای بر آن است. این اصل به خوبی در تمثیل جزیره‌ی در آستانه‌ی فروپاشی^۱ کانت منعکس شده است. چنانچه ساکنان یک جزیره بخواهند از هم جدا شوند، ابتدا باید آخرین زندانی محکوم به اعدام به سزای عمل خود برسد (Kant, 1999, p. 38).

در خوانش کانتی از سزاگرایی، مجازات اشخاص تا اندازه‌ای توجیه‌پذیر به نظر می‌رسد. طبق استعاره‌ی برابری مجازات با جرم، می‌توان مجازاتی مشابه یا معادل جرمی که اشخاص علیه فرد، اجتماع یا محیط زیست مرتکب شده‌اند بر آن‌ها تحمیل کرد. به عنوان نمونه، چنانچه شرکت تولیدکننده‌ی مواد غذایی با استفاده از مواد اولیه‌ی فاسد و تقلبی، محصولاتی را تولید و روانه‌ی بازار سازد که مصرف آن‌ها موجب مرگ افراد شود، مجازات موجه و برابر با جرم، سلب حیات حقوقی شرکت است که با انحلال و تعطیلی دائم شرکت صورت می‌گیرد. همچنین، تحمیل مجازات نقدی بر شرکت معادل میزان خسارات وارده یا دارایی شرکت و یا چند برابر آن همزمان با الزام به جبران خسارت موجه به نظر می‌رسد (May, 1987, p. 100).

توجیه سزایرانیه‌ی مجازات اشخاص از جهات گوناگونی چالش‌برانگیز به نظر می‌رسد. انحلال شرکت چه بسا موجب بیکار شدن گستره‌ی گسترده‌ای از کارگرانی شوند که بی‌گناه بوده و نقشی در ارتکاب جرم نداشته‌اند، در حالی که مجازات بی‌گناهان در فلسفه‌ی سزاگرایی ممنوع است. در پاسخ به این اشکال، می‌توان مدعی شد که سزاگرایی نظریه‌ای وظیفه‌گراست، نه پیامدگرا. این نظریه اساساً به دنبال تحقق نتیجه‌ای از اجرای مجازات نیست تا ایراد مجازات افراد بی‌گناه به مثابه پیامد مجازات شرکت را به پای آن نوشت. پس، اگر انجام یک تکلیف پیامدی ناخواسته به دنبال داشته باشد، سزاگرایی را نباید مأخوذ به آن دانست. این استدلال، کامل نیست؛ چه آنکه درست است که سزایرانیان به نتیجه‌ای که از مجازات حاصل می‌شود توجهی نمی‌کنند، نتیجه‌مندی مجازات‌ها را انکار نیز نمی‌کنند. اینکه در منطق سزاگرایی، جرم عملی مغایر با اخلاق و عدالت است و مجازات به دلیل اعاده‌ی نظم اخلاقی و ترمیم عدالت در جامعه توجیه‌پذیر است، گواهی بر باور به اهمیت نتیجه‌ی مجازات است. به عبارت دیگر، همین اعاده‌ی نظم اخلاقی و ترمیم عدالت در جامعه هدف و نتیجه‌ی مجازات است که آن را موجه می‌سازد. اگر نتیجه‌ی مجازات شرکت، کیفررسانی به کارگران

بی‌گناه باشد، امری ضد اخلاقی است و نظم اخلاقی اکنون با اجرای مجازات لطمه می‌بیند. با این وصف، سزاگرایی از ارائه‌ی توجیهی مناسب برای انحلال یا سلب حیات حقوقی شرکت ناتوان است. تحمیل جزای نقدی نه تنها آسان نیست، بلکه اتفاقاً مجازات اشخاص را توجیه‌ناپذیر می‌سازد. جزای نقدی معادل، حاوی مشکلات متعددی است. مهم‌تر از همه، این واقعیت عملی است که بسیاری از شرکت‌ها معادل همان مبلغی را که محکوم به پرداخت آن می‌شوند، بر قیمت کالاها و خدمات تولیدی و توزیعی خود می‌افزایند و به مشتریان خود منتقل می‌کنند. در نتیجه، این مردم عادی و غیر مجرم هستند که در نهایت، هزینه‌ی ارتکاب جرم شرکت‌ها را می‌پردازند. موضوعی که مصداق مجازات بی‌گناهان و در تضاد کامل با فلسفه‌ی سزاگرایی است. شاید در پاسخ به این ایراد گفته شود که دولت باید شرکت مجرم را از افزایش قیمت محصولات یا خدمات خود در صورت پرداخت جزای نقدی منع کند؛ اما این امر مستلزم یک مداخله‌ی کاملاً مزاحم در فعالیت‌های آزاد شرکت‌هاست که هیچ جایگاهی در اقتصاد آزاد و رقابتی عصر حاضر ندارد. ملاحظات جدی‌تری در مورد تحمیل جزای نقدی به میزان چند برابر دارایی شرکت وجود دارند؛ زیرا در این صورت، احتمال دارد که اعضای هیئت مدیره اعلام ورشکستگی کنند و در نتیجه‌ی آن، نه تنها طلبکاران شرکت بنا به دلایلی تمام طلب خود را استیفا نخواهند کرد، بلکه سهامداران صاحب‌نفوذ شرکت می‌توانند پس از مدتی با تأسیس یک شرکت جدید یا عضویت در آن، دارایی خود را ترمیم کنند. بنابراین کسی که از مجازات یا ورشکستگی شرکت آسیب می‌بیند، به طور معمول، تنها کارگران رده‌پایین و طلبکارانی هستند که نقش چندانی در ارتکاب جرم نداشته یا نقش بسیار ضعیفی در آن داشته‌اند.

از آنجایی که اشخاص «هیچ جسمی برای لگد زدن و هیچ روحی برای نفرین شدن ندارند» (Coffe, 1981, p. 386)، برخی معتقدند هر مجازاتی که بر آن‌ها تحمیل می‌شود، توجیه‌ناپذیر است (Rich, 2016, p. 111). مشکل توجیه ریشه در این موضوع دارد که تحمیل درد و رنج یکی از اجزای ذاتی توجیه مبتنی بر سزاگرایی است و تا زمانی که سزاگرایی بر پایه‌ی تحمیل رنج تعریف شود، استفاده از آن برای توجیه مجازات موجودات غیرانسانی بی‌معناست (هالوی، ۱۳۹۸، ص ۲۴۲). اگر رنج بردن مجرم برای تحقق معنای حقیقی مجازات و توجیه آن ضروری است، به منظور توجیه مجازات اشخاص باید نشان داد که آن‌ها قادر به درک رنج تحمیلی بر خود هستند. در حالی که آن‌ها واقعاً نمی‌توانند رنج ببرند تا پاسخ به خطاکاری‌شان مجازات تلقی شود. حتی اگر شرکت‌ها تحت شرایطی رنج ببرند، این رنج نمی‌تواند نتیجه‌ی مستقیم تحمیل مجازات باشد. شاید بگوییم رنج یک حالت عاطفی است و یک شرکت می‌تواند حالات عاطفی داشته باشد و رنج ببرد؛ به‌ویژه، زمانی که از دارایی آن بواسطه‌ی اجرای مجازات‌های مالی کاسته شود؛ اما این ادعا مردود است؛ زیرا نمی‌توان حالات عاطفی یکایک اعضای شرکت همچون علم به سوابق مالی، قضاوت اخلاقی، رقابت‌پذیری، ترس، خشم و غیره را به شرکت نسبت داد. مسأله‌ی ما توجیه مجازات خود شرکت یعنی مجازات مستقیم آن است، نه مجازات اعضای آن. شرکت را می‌توان از دارایی‌هایش محروم کرد و این محرومیت ممکن است باعث رنجش خاطر یکایک اعضا شود؛ اما رنج بردن افرادی که چه بسا مرتکب جرمی نشده‌اند و اساساً سزاوار تحمل مجازات نیستند، نمی‌تواند به عنوان دلیلی مبنی بر توجیه‌پذیری مجازات شرکت تعبیر شود. شرکت نمی‌تواند به‌طور مستقیم و پیش از دخالت عوامل فردی‌اش رنج ببرد و توانایی جداگانه‌ای برای احساس کردن ندارد؛ همانطور که هیچ توانایی جداگانه‌ای برای اقدام ندارد. اقدامات و حالات عاطفی شرکت هر

دو، باید توسط یک شخص حقیقی اجرا شود. به همین دلیل گفته شده است که مجازات باید به طور مستقیم تجربه شود تا توجیه‌پذیر باشد، نه اینکه ناشی از تحمیل رنج بر دیگران باشد (Rich, 2016, p. 114).

در مجموع، توجیه اخلاقی کاربست مجازات‌های معادل‌سازی شده نسبت به اشخاص همچون تبدیل مجازات اعدام به انحلال شرکت با دشواری‌های زیادی مواجه است. در نتیجه، نظریه‌ی سزاگرایی کانتی یا کلاسیک از پس توجیه مجازات اشخاص بر نمی‌آید.

۲. سزاگرایی نوین

اگر عنصر اصلی و ذاتی سزاگرایی نوین همچون نوع کلاسیک آن، تحمیل رنج بر مجرم دانسته شود، آنگاه این نظریه نیز قابلیت توجیه مجازات اشخاص را ندارد. با وجود این، به نظر می‌رسد مسئله‌ی تناسب رنج ناشی از مجازات با شدت جرم از چنان اهمیتی در این نوع سزاگرایی برخوردار است که می‌توان آن را عنصری محوری دانست. سزاگرایی کلاسیک در نیمه‌ی دوم قرن بیستم، پس از چند دهه وقفه به‌ویژه در ایالات متحده آمریکا احیا شد و فلاسفه‌ی اخلاق و حقوق کیفری که به سزاگرایی بی‌اعتنا بودند، تغییر عقیده دادند و به صف حامیان این اندیشه پیوستند تا جایی که برخی ادعا کرده‌اند در دهه‌ی هشتاد سزاگرایی نوین به تأثیرگذارترین و بدیع‌ترین نظریه در فلسفه‌ی حقوق کیفری تبدیل شد (Hudson, 2003, p. 39; Duff & Garland, 1994, p. 9). به موجب این نظریه، مجرم باید پاسخی را که شایسته‌ی آن است و نه لزوماً پاسخی برابر با جرم، دریافت کند و ملاک شایستگی، تناسب پاسخ با جرم ارتكابی است. طرفداران سزاگرایی نوین برای توجیه مجازات متناسب، استعاره‌ها یا خوانش‌های گوناگونی ارائه داده‌اند که در بستر این خوانش‌ها به قابلیت توجیه مجازات اشخاص خواهیم پرداخت.

نخستین توجیه، استعاره‌ی کسب امتیاز ناعادلانه است که مبتنی بر یک توصیف بنیادین از معادله‌ی اطاعت و کسب منفعت در فرآیند حیات اجتماعی است. طبق این خوانش، مجرم مانند کسی است که از دیگران سواری رایگان می‌گیرد و بدون پرداخت هزینه‌ی اطاعت از قانون، از آرامش و نظم حاصل از عمل دیگران سود می‌برد. ممنوعیت از فعالیت‌های اقتصادی، مصادره‌ی اموال جزای نقدی و غیره غرامت آزادی افراطی است که مجرم برای خود قائل شده است. مجازات در این تحلیل، مشابه با پرداخت بدهی اخلاقی است (Boonin, 2008, p. 22)؛ زیرا مجرم با کسب امتیاز ناعادلانه و مخدوش ساختن معادله‌ی موصوف به جامعه مدیون گردیده است و باید با تحمل مجازات، بدهی خود را بپردازد.

چنانکه نمونه‌ی شرکت فورد موتور نشان داد، اشخاص به‌ویژه آن‌هایی که با هدف جلب منافع و تقسیم سود بین اعضای خود تأسیس می‌شوند، ممکن است در راستای فعالیت‌های خود مرتکب جرایم مالی شوند و با ارتکاب جرم و قانون‌شکنی سودی ناعادلانه به دست آورند و در نتیجه، به جامعه مدیون گردند. با این حال، الزام شرکت به پرداخت جزای نقدی و یا خسارت مالی دارای ایرادات متعددی است که پیشتر بیان شد. همچنین، جرایم غیرمالی اشخاص همچون ارتکاب قتل و دیگر اشکال جنایت نظیر سوءاستفاده جنسی یا ضرب و جرح بیماران کم‌توان جسمی و ذهنی و سالمندان که ممکن است از سوی مؤسسات نگهداری این افراد صورت گیرد، با خوانش مورد بحث توجیه نمی‌شود؛ چه آنکه غالباً سود مالی از این جرایم متصور نیست.

یکی دیگر از خوانش‌های صورت‌گرفته از سزاگرایی این است که مجازات تنها راهی است که فرد می‌تواند به رستگاری دست یابد. در واقع، دولت به مجرم یک مجازات بدهکار است؛ زیرا فقط از طریق تحمیل درد و رنج می‌توان کفاره‌ی گناه را پرداخت و تنها پس از این پرداخت است که مجرم می‌تواند به مقام رستگاری و نجات دست یابد (Pollock, 2007, p. 391). ممکن است تصور شود که این نظریه حائز رویکردی فایده‌گرایانه به مجازات است؛ اما چنین نیست. این نظریه گذشته‌نگر بوده و رستگاری و تهذیب معنوی مجرم الهام‌گرفته از اندیشه‌ی تطهیر گناه در آیین مسیحیت است (Pollock, 2007, p. 391)؛ آنگاه که افراد آزادانه با رفتن نزد کشیش علیه خود لب به اعتراف به گناه می‌گشودند تا پاک شوند. اصلاح مورد نظر این نظریه، هدف نهایی نیست، بلکه هدفی است که صرفاً با اجرای مجازات خود به خود تحقق‌یافته فرض می‌شود.

این خوانش با توجه به پیشینه‌ی مذهبی آن نمی‌تواند مجازات اشخاص را توجیه کند. توبه و پشیمانی، اصلاح اخلاقی، نجات و رستگاری و اعتراف حقیقی به ارتکاب گناه تنها در مورد انسان‌ها صدق می‌کند و اشخاص حقوقی فاقد ظرفیت وجودی لازم برای تهذیب و اصلاح معنوی‌اند.

سومین استعاره کارکرد بیانی مجازات است که با ابتنا بر عنصر سرزنش‌گری مجازات در صدد است تا راهی برای انتقال پیام جامعه به مجرم مبنی بر تقبیح اجتماعی بزهکاری و عدم تأیید رفتار خطاکارانه‌ی او بیابد. مجازات باید راهی برای انتقال پیام اخلاقی و اجتماعی به مجرم باشد، به‌گونه‌ای که وی این پیام را درک کند و خطای اخلاقی خود را بپذیرد. آنچه در مورد جرم مهم است و باید برای قربانی و جامعه‌ی بزرگتر اهمیت داشته باشد، صرفاً آسیبی نیست که مجرم با ارتکاب جرم به جامعه وارد می‌کند، بلکه تقصیر و خطاکاری اوست. ارتکاب جرم به معنای انکار حقوق بزه‌دیده و تجاوز به آن و نقض ارزش‌های مورد احترام جامعه است. «این همان چیزی است که مجرم باید به رسمیت بشناسد و تلاش برای به رسمیت شناختن آن به معنای سرزنش کردن مجرم است» (Duff & Garland, 1994, p. 186) به عبارت دیگر، زمانی می‌توان گفت مجرم سرزنش شده است که بپذیرد مرتکب خطایی شده که نباید می‌شد و حال، تعهد بدهد که دیگر علیه حقوق بزه‌دیده و ارزش‌های جامعه اقدام نخواهد کرد.

شاید بتوان گفت امکان توجیه مجازات اشخاص طبق این استعاره وجود دارد و جامعه با تحمیل مجازات، مجرم را سرزنش می‌کند؛ اما انتقال پیام همواره دو طرف دارد و اشخاص نمی‌توانند پیام حاوی سرزنش را آن‌گونه که باید درک کنند و دچار احساس تأثر و تألم روحی و شرمساری شوند و در نتیجه، تعهد بدهند که دیگر مرتکب جرم نمی‌شوند. بر این اساس، مجازات اشخاص قابل توجیه به نظر نمی‌رسد.

چهارمین استعاره، توجه به احساسات تنبیهی و توجیه عقلانی بخشیدن به ادراک شهودی جامعه در خصوص جرم و واکنش اجتماعی در برابر آن است (نجفی ابرندآبادی و رستمی، ۱۳۹۱، ص ۴۸۱). همواره باید ارتباطی منطقی میان توجیه مجازات با درک شهودی اجتماع از جرم و مجازات برقرار ساخت. «ذهن‌های سالم و متعارف» پیوسته منبعی قابل اتکا برای بیان فهم شهروندان از رسالت واکنش‌های کیفی هستند (Duff, 2001, p. 24). بر همین اساس، برخی سزاگرایان با تکیه بر دو مفهوم خشم از جرم و سزاگرایی مبتنی بر نفرت، به احیای تعادل اخلاقی اندیشیده‌اند که از طریق تحمیل رنج بر مجرم و بی‌اثر نمودن رفاه به‌دست‌آمده در

اثر ارتکاب جرم حاصل می‌گردد (Murphy and Jane Hampton, 1988, p. 89 & 108).

طیف جرایمی که اشخاص مرتکب می‌شوند متنوع و شدت نتایج زیان‌بار آن متفاوت است. جامعه نسبت به هر جرمی از خود احساس خشم و انزجار بروز نمی‌دهد. داف به درستی می‌گوید که این استعاره تنها به کار توجیه مجازات جرایم ذاتی و بسیار خطرناک می‌آید؛ جرایمی که وجدان هر انسانی را جریحه‌دار می‌کند و انسان‌ها فارغ از اینکه آن رفتارها از نظر قانونی جرم باشند یا نباشند، حکم به جرم بودن‌شان می‌دهند (Duff, 2001, p. 24). گستردگی زیان اجتماعی این‌گونه جرایم نیز می‌تواند توجیه مناسبی برای مجازات اشخاص باشد. بنابراین، توجیه مجازات به موجب این استعاره نسبی است و اگر جرم ارتكابی آثار بسیار زیان‌باری را بر جامعه و یا اقتصاد و معیشت مردم تحمیل کند، همچون کلاهبرداری‌های کلان شرکت‌های بیمه از مردم، استناد به احساسات تنبیهی جامعه دلیلی موجه برای مجازات اشخاص است. در واقع، از آنجا که در این استعاره، صرف ابراز احساسات تنبیهی بدون نیاز به انتقال هیچ پیامی یا لزوم درک پیام از سوی مجرم توجیه‌کننده‌ی مجازات است، مجازات اشخاص توجیه‌پذیر خواهد بود.

آن‌سان که ملاحظه گردید، نظریه‌های سزاگرایی کلاسیک و استعاره‌های احساسات تنبیهی در رابطه با جرایم غیرذاتی و کمتر خطرناک، کسب امتیاز ناعادلانه، تهذیب معنوی مجرم و کارکرد بیانی قابلیت توجیه اخلاقی مجازات اشخاص را ندارند. در بخش بعدی، به وضعیت توجیه مجازات اشخاص در بافتار نظریه‌های مبتنی بر فایده‌گرایی کیفی اشاره خواهد شد.

۳. نظریه‌های فایده‌گرایی کیفی

اخلاق فایده‌گرایانه برای اجرای مجازات موضوعیتی قائل نیست؛ بلکه آنچه اهمیت دارد، تحقق اهداف ناشی از آن است که شامل بازدارندگی، اصلاح اخلاقی و سلب توان بزهکاری از مجرم می‌شود. نظریه‌های اصلاحی آشکارا قادر به توجیه مجازات اشخاص نیستند؛ زیرا در بسیاری از موارد، اصلاح مجرم به این معنی است که او باید مدت نسبتاً طولانی را در زندان به سربرد تا تحت درمان یا آموزش قرار گیرد که در مورد اشخاص منتفی است. در این بخش، نظریه‌های بازدارندگی و سلب توان بزهکاری از حیث قابلیت‌شان برای توجیه مجازات اشخاص مورد تحلیل و ارزیابی قرار می‌گیرند.

۳-۱. بازدارندگی

بازدارندگی یعنی با ترساندن مجرمان از عواقب ارتکاب جرم و افزایش هزینه‌های جرم نسبت به منافع آن، از وقوع جرم پیشگیری شود. باید میان درد ناشی از مجازات و لذت حاصل از جرم، موازنه برقرار و نظامی از مجازات‌ها ایجاد شود که بتواند مجرمان را از ارتکاب جرم بازدارد (Scott, 2008, p. 21). انسان‌ها که هر رفتاری را برای رسیدن به لذت یا فرار از رنج انجام می‌دهند، عاملان اخلاقی محاسبه‌گری‌اند که پیش از انجام هر رفتار سود و زیان آن را می‌سنجند. «هدف نخست، پیشگیری از انواع جرایم تا آنجاست که به‌صرفه باشد. بنابراین، ارزش مجازات در هر صورت نباید کمتر از آن میزانی باشد که بر ارزش سود ناشی از جرم غلبه کند» (Bentham, 2017, p. 96) در یک تقسیم‌بندی رایج، بازدارندگی شامل دو نوع خاص و عام می‌شود که در ادامه وضعیت توجیه مجازات اشخاص بر اساس آن‌ها تحلیل می‌شود.

۱-۱-۳. بازدارندگی خاص

تحمیل مجازات بر مجرم به این دلیل موجه است که باعث می‌شود او در آینده دیگر مرتکب جرم نشود یا دست‌کم میزان احتمال ارتکاب جرم از سوی او کاهش یابد. به همین دلیل، نرخ‌های تکرار جرم اغلب برای سنجش ارزش بازدارندگی خاص مجازات‌ها استفاده می‌شود (Lu & Miethe, 2005, p. 20). این قسم از بازدارندگی از سه راه محقق می‌شود: سلب تمایل بزهکارانه از مجرم، سلب قدرت فیزیکی بزهکاری از مجرم و ترساندن بزهکار از ارتکاب جرم (Hudson, 2003, p. 19).

اگر اشخاص مرتکب آن دسته از رفتارهای مجرمانه‌ی خطرناکی شوند که مستلزم اجرای مجازات‌های سالب حیات همچون تعطیلی دائمی شرکت یا انحلال آن باشد، مشمول هدف بازدارندگی خاص نمی‌شوند؛ چراکه این هدف در صورت استقرار حیات مادی و حقوقی مجرم معنا می‌یابد. در مورد مجازات‌های غیر سالب حیات نیز بازدارندگی خاص توجیه مناسبی نخواهد بود؛ چه آنکه شرکت‌ها از نیروی عقل بهره‌ای ندارند تا پیش از ارتکاب جرم سود و زیان آن را محاسبه کنند. اجرای مجازات‌های محدودکننده‌ی فعالیت‌های اقتصادی اشخاص مانند ممنوعیت از افتتاح حساب، داشتن یا صدور دسته چک، انجام معاملات خاص یا دعوت عمومی برای افزایش سرمایه، ممکن است اعضا و تصمیم‌گیرندگان حقیقی شرکت را از ارتکاب مجدد جرم به نام و یا در راستای منافع شرکت بازدارد یا به بازاندیشی در فعالیت‌های مجرمانه‌ی سابق وادار سازد؛ اما هیچ تأثیری بر خود شرکت ندارد؛ به‌گونه‌ای که او از عملکردش احساس پشیمانی کند و در پی ترس از مجازات شدن، دیگر مرتکب جرم نشود. بنابراین، بازدارندگی خاص راهکار مناسبی برای توجیه مجازات اشخاص ارائه نمی‌دهد.

۱-۲-۳. بازدارندگی عام

در این نوع از بازدارندگی فرض بر آن است که با مجازات مجرم بالفعل، مجرمان بالقوه می‌ترسند، عبرت می‌گیرند و از ارتکاب جرم منصرف می‌شوند. اگر افراد بدانند که در صورت ارتکاب جرم مجازات خواهند شد، معمولاً از ارتکاب آن خودداری خواهند کرد. این گزاره بر اساس فرض «انسان خردمند» صورت‌بندی شده است. انسانی که دیرزمانی دارای عقلانیتی کامل تصور می‌شد، از نیمه‌ی دوم قرن بیستم برخوردار از عقلانیتی نسبی و مقید دانسته شد که همیشه در پی کسب لذت نیست و لزوماً نمی‌توان با کاربست مجازات‌های شدید، او را از ارتکاب جرم منصرف ساخت (حاجی‌وند و صبوری پور، ۱۳۹۹، ص ۱۳). همین موضوع باعث شد که تصویر ارائه‌شده از مجرم تا اندازه‌ای به واقعیت نزدیک شود و نظریه‌های اخلاقی فایده‌گرایانه‌ای در حوزه‌ی بازدارندگی عام عرضه شوند که به‌جای تأکید مطلق بر وجود عقلانیت جنایی در فرایند تصمیم‌گیری برای ارتکاب جرم، بر مؤلفه‌های دیگری تأکید کنند. به این ترتیب، مجازات تهدید اخلاقی مشروعی است که همچون شمشیری در نیام، آماده است تا بر سر کسی که مرتکب رفتارهای ضد اخلاقی می‌شود، فرود آید. مجازات، ابزاری برای توزیع رنج میان مجرمانی است که آن را به نحو ناعادلانه، بیشتر میان بی‌گناهان توزیع کرده‌اند و در نهایت، اصل اخلاقی انصاف ایجاب می‌کند که هیچ ضرر ناروایی بدون جبران باقی نماند. در این بخش، به چهار نظریه راجع به بازدارندگی عام جهت توجیه مجازات اشخاص اشاره خواهیم کرد.

۱-۲-۱-۳. دستگام اقدام متقابل خودکار

به موجب این نظریه، مجازات از نظر اخلاقی موجه است؛ زیرا بزه‌دیدگان حق دارند از خود در برابر تجاوزهای بالفعل، دفاع و کسائی را که احتمالاً در آینده مرتکب جرم خواهند شد، تهدید به مجازات کنند. در واقع، دلیل توجیه‌پذیر بودن اجرای مجازات نسبت به مجرم بالفعل این است که مجازات، هم‌زمان تهدیدی نسبت به مجرمان بالقوه محسوب می‌شود که اگر مرتکب جرم شوند، این تهدید عملی خواهد شد. در این نظریه، خصوصیت تهدیدآمیز مجازات به دستگاهی تشبیه شده است که با ارتکاب جرم به نحو خودکار فعال شده و مجرمان را شناسایی و مجازات مورد تهدید سابق را بر آن‌ها اجرا می‌کند (Quinn, 1985, p. 337). حق تهدید به مجازات از حق دفاع مشروع در برابر تجاوزات احتمالی آینده ناشی می‌شود (Quinn, 1985, p. 336 & 337).

برخی از رفتارهای مجرمانه‌ی شرکت‌ها به جامعه و نهادهای موجود در آن و همچنین، محیط زیست آسیب‌های جبران‌ناپذیری وارد می‌سازند که حق دفاع از جامعه در برابر آن‌ها را ایجاب می‌کند. به عنوان نمونه، می‌توان به لکه‌ی نفتی خلیج مکزیک که بر اثر نشت نفت از یک چاه نفت دریایی در خلیج مکزیک اشاره کرد که پس از انفجار سکوی نفتی دیپ‌واتر هورایزون تحت مسؤلیت شرکت نفت بریتانیا در ۲۰ آوریل ۲۰۱۰ ایجاد شد. حجم عظیم نفت آزادشده، بسته‌شدن آب‌های منطقه برای ماهی‌گیری، مناطق و جزایر حساس محیط زیستی در منطقه‌ی نشتی باعث فاجعه‌آمیزتر شدن این واقعه شدند. به نظر می‌رسد که مجازات طبق این نظریه، تنها نسبت به اشخاصی که از موقعیت مشابه برای ارتکاب جرم برخوردارند، بازدارنده است؛ اما ویژگی محاسبه‌گری عقلانی مجرمان همچنان مانعی بر سر راه این هدف ایجاد می‌کند. تهدید شدن تنها نسبت به انسان‌ها معنا می‌یابد که توانایی درک آن و عواقب ناشی از نادیده‌گرفتن تهدید را در نظر می‌گیرند و سپس ممکن است مرتکب جرم نشوند. اشخاص مجرم بالقوه انسان نیستند و بر تهدید کردن آن‌ها فایده‌ای مترتب نیست تا مجازات اشخاص مجرم بالفعل توجیه‌پذیر باشد.

۱-۲-۲-۳. عدالت توزیعی

مونتگ^۱ می‌گوید که وقتی مجرمان مرتکب جرم می‌شوند، باید بین رضایت به ضرر دیدن خود و دفاع از خود در برابر تجاوز مجرم، یکی را برگزید (Montague, 1996, p. 40). هیچ‌کس موظف به تحمل ضرر نیست، مگر اینکه ضرری به دیگران وارد کرده باشد. بزه‌دیدگان جرم حق دارند به گونه‌ای عمل کنند که از خود در برابر ضرر ایجاد شده از سوی مجرمان محافظت نمایند. افزون بر این، آن‌ها اجازه دارند ضرری را که متحمل شده‌اند، دوباره بر مرتکبان جرم علیه خود تحمیل کنند. از آنجا که ضرر از سوی این مرتکبان ایجاد شده است، آن‌ها حق ندارند موجه بودن تحمیل ضرر بر خود را زیر سؤال ببرند، آن را ناعادلانه بپندارند. این نکته دلالت بر عدالت توزیعی^۲ دارد. مونتگ اصلی را که به بزه‌دیده امکان می‌دهد ضرر را دوباره به مجرم تحمیل کند، اصل عدالت توزیعی می‌نامد. از آنجا که مجازات برای دفاع از خود در برابر آسیب‌های ناخواسته ایجاد شده است، نوعی دفاع مشروع محسوب می‌شود

1. Philip Montague

2. Distributive Justice

که مستلزم محدودیت‌های پذیرفته‌شده‌ی دفاع مشروع از جمله تناسب دفاع و حمله است (Montague, 1996, p. 45 & 46). با اینکه اصل عدالت توزیعی مورد نظر موتاگ، آشکارا پذیرفتنی است، این مسئله که چگونه می‌توان از این اصل برای توجیه مجازات اشخاص استفاده کرد، چندان روشن نیست. توضیح اینکه مجازات اساساً مربوط به مجرم است، نه بزه‌دیده. در حالی که اصل موصوف در درجه‌ی نخست در مورد بزه‌دیده جریان دارد، نه مجرم. این اصل از حق بزه‌دیدگان برای دفاع از خود در برابر ضرری که متحمل شده‌اند، حمایت می‌کند و به دنبال دفاع از بزه‌دیدگان در برابر تجاوز غیرموجه است؛ اما مشخص نیست که چگونه مجازات به این هدف کمک می‌کند. موارد معمول مجازات همچون جزای نقدی به منظور حمایت از حقوق بزه‌دیدگان یا افزایش رفاه آن‌ها طراحی نشده‌اند، بلکه منبع درآمدی برای دولت محسوب می‌شوند.

مجازات ممکن است به گونه‌ای طراحی شود که به مجرمان آنچه را که شایسته‌ی آن هستند، بدهد یا برای اشخاص بالقوه مجرم پیام هشدارآمیزی ارسال کند. در حالی که این اشخاص توانایی درک این پیام را ندارند. همچنین، مشخص نیست که مجازات چگونه به محافظت از بزه‌دیده در برابر تجاوز و دستیابی به عدالت توزیعی کمک می‌کند. به جای مجازات مجرم، شاید عدالت توزیعی باید به ما اطمینان خاطر دهد که خسارات بزه‌دیدگان جبران می‌شود؛ اما به نظر نمی‌رسد که محافظت از بزه‌دیدگان و یا جبران دلایل موجهی برای مجازات اشخاص باشد.

۳-۲-۱-۳. سزاگرایی خفیف

فارل^۱ از اصل عدالت توزیعی موتاگ استقبال و استدلال می‌کند که این اصل بنیادی‌تر از اصل دفاع مشروع است. او یک نظریه‌ی بازدارندگی عام از مجازات را توسعه می‌دهد که به موجب آن، به‌عنوان نمونه، وقتی اشخاص مرتکب جرم می‌شوند، ما مخیر به انتخاب بین مجاز دانستن بزه‌دیدگان به تحمل ضرر و یا تحمیل همان ضرر به اشخاص هستیم (Farrell, 1985, p. 374) که در این صورت، گزینه‌ی دوم موجه است.

با ارتکاب جرم، معمولاً تصور می‌شود که اشخاص باید تنها در قبال ضررهایی که به بزه‌دیدگان وارد کرده‌اند، پاسخگو باشند و در نتیجه، مجازات کافی در درجه‌ی نخست باید بر اساس ضررهایی تعیین شود که به بزه‌دیده وارد شده است. با این حال، طبق نظر فارل، ضررهایی که مجرم با ارتکاب جرم ایجاد می‌کند، محدود به آن‌هایی نیستند که صرفاً با جرم ارتكابی ایجاد شده‌اند؛ به عنوان نمونه، کارخانه‌های صنعتی با تولید آلاینده‌هایی که نتیجه‌ی فعالیت‌های آن‌هاست، باعث ابتلای تعداد زیادی از انسان‌ها به بیماری‌های تنفسی و مشکلات قلبی می‌شوند و این موضوع ممکن است بزه‌دیدگان را ضعیف‌تر و آسیب‌پذیرتر از قبل کند، به گونه‌ای که نتوانند آنچنان که باید از خود در برابر حوادث احتمالی بعدی مراقبت کنند. اشخاص مجرم نه تنها در قبال ضررهایی که به‌طور مستقیم با ارتکاب جرم ایجاد می‌کنند، بلکه در قبال ضررهایی که بزه‌دیده را به نحو غیرمستقیم در معرض خطر قرار می‌دهند، مسؤول هستند (Farrell, 1985, p. 282 & 384). عدالت توزیعی به ما این امکان را می‌دهد که در صورت اقتضای ضرورت محافظت

از خود، ضرر بیشتری را به مجرمان تحمیل و آن‌ها را بیشتر از میزانی که استحقاقش را دارند، مجازات کنیم. فارل این دیدگاه را سزاگرایی خفیف^۱ می‌نامد و می‌گوید: «ممکن است مجرمان بیش از آنچه برای پیشگیری از تکرار جرم ضروری است مجازات شوند. اگر چنین باشد، می‌توان گفت که مجازات آن‌ها احتمالاً دیگران را از ارتکاب جرم باز می‌دارد» (Farrell, 1985, p. 368).

در حالی که استدلال فارل، به‌ویژه از این حیث که به طور ضمنی مجازات اشخاص بی‌گناه را توجیه‌ناپذیر می‌شمارد، پذیرفتنی به نظر می‌رسد، مشخص نیست که چرا دفاع از خود مستلزم این است که مجرمان باید بیش از میزانی که ضرورت دارد و به طور نامتناسب مجازات شوند. اولاً مشخص نیست که چنین مجازاتی چگونه به بازدارندگی مجرمان بالقوه از ارتکاب جرایم مشابه کمک می‌کند. موقعیت اشخاص متفاوت است و مجازات یکسان ممکن است نسبت به همه‌ی آن‌ها بازدارنده نباشد. به دلایل مختلف، شاید مجرمان بالقوه حتی با چند مورد اجرای مجازات شدید هم از ارتکاب جرم منصرف نشوند؛ به عنوان نمونه، ممکن است شرکت‌های سهامی نگهدار (هلدینگ) که دارای زیرمجموعه‌های گسترده‌ای در سطح داخلی و بین‌المللی هستند، برخلاف شرکت‌های خرد، یقین داشته باشند که هرگز به چنگال عدالت گرفتار نمی‌شوند؛ زیرا مراقب فعالیت‌های مجرمانه‌ی خود هستند و سعی می‌کنند با توسل به روش‌هایی نظیر سبزشویی^۲ رفتارهای مجرمانه‌ی خود را نزد افکار عمومی مشروع و قانونی جلوه دهند. طبق این روش «صاحبان صنایع آسیب‌رسان به محیط زیست خود را دوستدار طبیعت نشان می‌دهند (مانند درج عبارت «دوستدار طبیعت» بر روی محصولات) و با صرف مبالغی برای حمایت از محیط زیست و یا تبلیغات گسترده، سیاست‌های خود را همسو با محیط زیست معرفی می‌کنند» (جوان‌جعفری و دیگران، ۱۳۹۸، ۱۵۹). این شرکت‌ها با اعمال نفوذ و تبانی با مقامات بالادستی بر رویه‌ی قضایی و جریانی پرونده‌ی کیفی کنترل گسترده‌ای دارند. در چنین شرایطی نمی‌توان آن‌ها را از ارتکاب جرم منصرف ساخت. از این گذشته، اساساً شرکت‌ها درکی از مجازات شدن هم‌نوعان خود ندارند تا از مجازات شدن ایشان عبرت بگیرند. در نتیجه، مجازات یک شرکت برای بازدارندگی شرکت دیگر ذاتاً متزلزل و مخدوش است. ثانیاً از آنجا که استدلال فارل مبتنی بر اصل عدالت توزیعی مونتگ است، با مشکلی مشابه با آن مواجه می‌شود. عدالت توزیعی در موقعیت‌های انتخاب اجباری عمدتاً بر حمایت از بزه‌دیدگان متمرکز است تا مجازات مجرمان و برای اقداماتی که در راستای جبران خسارات بزه‌دیدگان صورت می‌گیرد، حمایت اخلاقی لازم را فراهم می‌کند. در این صورت، مشخص نیست که چه چیزی را در مورد مجازات مجرمان دربردارد.

۴-۲-۱-۳. کاهش ضرر

اصل اخلاقی اساسی مورد توجه در این نظریه، انصاف^۳ است. مجازات برای هدایت رفتار مردم اعمال می‌شود. جرم رفتاری است که افراد حق انجام آن را ندارند. بنابراین، اعمال مجازات بار ناعادلانه‌ای را بر دوش اشخاص تحمیل نمی‌کند. به‌علاوه، اشخاص از

1. Weak Retributivism
2. Green washing
3. Fairness

فرصت‌های عادلانه‌ای برای عدم ارتکاب جرم برخوردارند که در این صورت، از تحمل مجازات معاف می‌شوند. تهدید به مجازات به اشخاص انگیزه‌ی منطقی می‌دهد تا مرتکب جرم نشوند و بنابراین، مجازات به هدف کاهش ضرر کمک می‌کند (Kelly, 2018, p. 135). چنانکه پیداست، این نظریه بر وجود مجرمان خردمند تأکید می‌کند است که دائماً در حال فرصت‌سنجی در زندگی هستند تا در موقعیتی مناسب اقدام کنند. چنین فرضی در مورد اشخاص کاربرد ندارد و تهدید آن‌ها به مجازات به منظور اجتناب از فرصت‌سوزی و ارتکاب جرم بی‌فایده و فاقد توجیه است.

بررسی یکایک نظریه‌های بازدارندگی نشان می‌دهد که آن‌ها به دلیل ابتنای توجیه مجازات بر ظرفیت محاسبه‌گری عقلانی مجرم و تأکید بر اثرگذار بودن تهدید و ترساندن مجرمان در کاهش ارتکاب جرم، از عهده‌ی توجیه مجازات اشخاص بر نمی‌آیند.

۲-۳. سلب توان بزهکاری

این نظریه‌ها به دنبال پیشگیری از جرایم احتمالی از طریق ناتوان‌سازی مادی مجرمان و ایجاد تغییرات خواه دائم یا موقت در وضعیت جسمی یا حق‌ها و آزادی‌های آن‌هاست که با کاربست مجازات‌هایی چون قطع دست، اعدام یا حبس ابد محقق می‌شود. پیشگیری از وقوع جرم مهم‌تر از مجازات مجرمان است (Ashworth & Zedner, 2014, p. 29). به جای انتظار کشیدن برای اینکه جرمی اتفاق بیفتد و سپس مجرمان مجازات شوند، باید گام‌های فعالی را برای پیشگیری برداشت. بر اساس فایده‌گرایی، «مجازات بخش اصلی پیشگیری است: برای نمونه، طولانی‌تر کردن حکم محکومیت (برای مجازات بیشتر) برای کسی که مرتکب تکرار جرم می‌شود کاملاً موجه است؛ زیرا وی احتمال بیشتری دارد که بار دیگر مرتکب جرم شود» (Harcourt, 2013, p. 258). موضوع این بخش، توجیه مجازات اشخاص طبق دو دسته از این نظریه‌هاست.

۱-۲-۳. مجازات اضافی/ نامتناسب

به موجب این نظریه، اگر برخی از مجرمان به دلیل داشتن استعداد زیاد ارتکاب چندباره‌ی جرم، خطرناک باشند، آنگاه دادگاه می‌تواند برای آن‌ها مجازات‌هایی بیشتر از مجازات‌هایی که در صورت عدم وجود احتمال تکرار جرم دریافت می‌کردند، تعیین کند. «بازداشت پیشگیرانه شامل مجازات افراد برای رفتارهای زیان‌باری است که ممکن است مرتکب شوند، نه برای رفتارهای زیان‌باری که قبلاً مرتکب شده‌اند» (Schauer, 2013, p. 3). بنابراین، اگر شدت مجازات به نحو نامتناسبی بیشتر از زیان‌های ناشی از جرم و در عین حال، به منظور پیشگیری از ارتکاب جرایم بیشتر باشد، از نظر اخلاقی موجه است. این نظریه چیزی در مورد مجازات مجرمانی که مرتکب تکرار جرم نشده‌اند و احتمالاً دوباره مرتکب جرم نمی‌شوند، نمی‌گوید و تلاش می‌کند تا مجازات‌های نامتناسب را تنها برای تکرارکنندگان جرم توجیه کند.

صرف نظر از ایراد موجه دانستن تحمیل مجازات‌های نامتناسب که به این نظریه وارد است، پاسخ‌های کیفری مورد توجه در اینجا، عمدتاً از نوع مجازات‌های سالب آزادی رفت و آمد نظیر حبس هستند که عملاً امکان اجرای آن‌ها نسبت به اشخاص وجود ندارد. سلب حیات حقوقی یا انحلال اشخاص، هر چند با انگیزه‌های پیشگیرانه، بنا به دلایلی چون مجازات بی‌گناهان که در فلسفه‌ی

سزاگرایی بیان شد، ناموجه است. همچنین است مسدود کردن حساب‌های شرکت و یا ایجاد محدودیت در دسترسی به منابع مالی که می‌تواند زمینه‌ساز ناتوانی شرکت از پرداخت دیون و سایر تعهدات مالی، ورشکستگی و انحلال آن باشد.^۱

۲-۲-۳. پیشگیری عام مثبت

این نظریه^۲ از سوی فیلسوفان آلمانی مطرح شده است و به دنبال این است تا با تقویت آگاهی حقوقی اعضای جامعه، همگان و نه صرفاً مجرمان بالقوه یا بالفعل را ارتکاب جرم بازدارد و انسان‌هایی را که قادر به انتخاب هستند، از جمله انتخاب میان پیروی از قانون یا نقض آن، مورد خطاب قرار دهد. «عام» بودن این پیشگیری به دلیل وجود تمایز میان آن و پیشگیری خاص است که از مجازات برای پیشگیری از جرم توسط مجرم خاص و بالفعل مشمول مجازات استفاده می‌کند (Dubber, 2005, p. 17). این پیشگیری «مثبت» است؛ زیرا نه از طریق ترساندن مجرمان بالقوه برای رعایت قانون، بلکه با تقویت روحیه‌ی قانون‌پذیری در افراد قانون‌مدار و غیر مستعد ارتکاب جرم، در صدد پیشگیری از ارتکاب جرم است (Dubber, 2005, P. 17).

توجه به اهداف اصلاحی، مخیر ساختن مخاطبان قانون به انتخاب میان قانون‌مداری یا قانون‌شکنی و قانون‌گرا ساختن شهروندان که گزاره‌های بنیادین این نظریه محسوب می‌شوند، در مورد اشخاص قابل تحقق نیستند و بنابراین نمی‌توان مجازات آن‌ها را طبق این نظریه توجیه‌پذیر دانست.

در جدول زیر خلاصه‌ای از وضعیت توجیه‌کنندگی تمامی نظریه‌های مورد بحث در این پژوهش ارائه می‌گردد.

نظریه	قابلیت توجیه
سزاگرایی کلاسیک	ندارد
کسب امتیاز ناعادلانه	ندارد
تهذیب معنوی مجرم	ندارد
کارکرد بیانی مجازات	ندارد
احساسات تبیهی جامعه	دارد (صرفاً در جرایم ذاتی و بسیار خطرناک)
بازدارندگی خاص	ندارد
بازدارندگی عام	ندارد
سلب توان بزهکاری	ندارد

۱. به عنوان نمونه، بند ۳ ماده ۱۹۹ «لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت» مصوب ۱۳۴۷/۱۲/۲۴ ورشکستگی شرکت‌های سهامی را یکی از عوامل انحلال این شرکت‌ها معرفی می‌کند.

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های فلسفه‌ی مجازات جهان‌شمول بودن آن است؛ به این معنا که گزاره‌های فلسفی صرف نظر از وضعیت خاص در هر مورد مطرح گشته‌اند و قابلیت اجرا دارند. به این ترتیب، چنین تصور می‌شود که نظریه‌های توجیه‌کننده‌ی مجازات همواره از عهده‌ی انجام وظیفه‌ی خود برمی‌آیند. در این پژوهش از رهگذر بررسی وضعیت توجیه مجازات اشخاص حقوقی مشخص شد که عمومیت توجیهات فلسفی محل تأمل است. از میان نظریه‌هایی که قابلیت توجیهی آن‌ها برای مجازات اشخاص تحلیل شد، تنها یک نظریه، آن هم در شرایطی ویژه، می‌تواند مجازات اشخاص را به لحاظ اخلاقی توجیه کند.

با وجود این، نظام‌های حقوقی کشورهایی که مسؤلیت کیفری اشخاص حقوقی را پذیرفته‌اند و برای آن‌ها مجازات‌های متناسب با ویژگی این اشخاص تعیین کرده‌اند، دغدغه‌هایی فراتر از مسأله‌ی توجیه‌پذیری اخلاقی مجازات داشته‌اند. جهان، دیرزمانی به سمت صنعتی شدن می‌رفت و کارخانه‌ها و شرکت‌های بزرگ تولیدکننده‌ی کالاها با ابزارهای ماشینی سعی در افزایش تولید و بهره‌وری داشتند. خساراتی که از این شرکت‌ها به جامعه وارد می‌شد، چنان گسترده بود که یافتن عامل یا عاملان انسانی به‌تنهایی و تعقیب، محاکمه و مجازات آن‌ها ناکافی می‌نمود. بویژه آنکه شخصیت حقوقی مستقل شرکت از اعضای حقیقی تشکیل‌دهنده‌اش موجب می‌شد تا مسؤلیت کیفری، همزمان برعهده‌ی شرکت‌ها نیز نهاده شود. به این ترتیب، مجازات اشخاص حقوقی بنا به ملاحظات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دارای توجیه قانونی شد؛ اما اینکه قوانین کیفری به قابلیت مجازات اشخاص حقوقی تصریح کرده‌اند، نباید موجب این سوءتفاهم گردد که به لحاظ فلسفی هم مجازات این اشخاص موجه است. مجازات به دلیل پیش‌بینی در قانون صرفاً توجیه قانونی دارد، نه توجیه فلسفی. رفتارهایی را که فلاسفه، «اخلاقی» می‌نامند و بر اساس آن، رفتارهای «ضد اخلاقی» همچون مجازات را استثنا و نیازمند توجیه تلقی می‌کنند، صرف نظر از تعریف قانونی اخلاق است. در واقع، از منظر قانونی، تمامی جرایمی که برای آن‌ها مجازات تعیین شده است، رفتارهایی ضد اخلاقی‌اند و به همین دلیل، مجازات‌های تعیین‌شده کاملاً اخلاقی محسوب می‌شوند. دلیل دیگر ناتوانی نظریه‌های فلسفه‌ی مجازات از توجیه، به مخاطب این رشته از دانش باز می‌گردد. فلاسفه‌ی اخلاق جز به انسان‌ها و رفتارهای او نمی‌اندیشند و تمام گزاره‌های ایشان بر این فرض استوار است که یک انسان دارای درک و شعور و برخوردار از قوه‌ی عقل وجود دارد که گاه مرتکب رفتارهای ضد اخلاقی می‌شود و باید به سزای اعمال خود برسد. این موضوع که موجودی غیرانسانی بتواند مرتکب جرم شود و در نتیجه، مستحق مجازات باشد، در سپهر فلسفه‌ی اخلاق هنجاری جایگاهی ندارد.

با توجه به این نتایج، دستاوردهای پژوهش به شرح زیر قابل ارائه است:

- اثبات ناکارآمدی نظریه‌های دیرپای فلسفه‌ی مجازات در توجیه مجازات در موارد خاص و استثنائی
- تمایزگذاری میان توجیهات فلسفی و قانونی مجازات‌ها و درک این موضوع که احکام کیفری موجود در قانون لزوماً به لحاظ اخلاقی، موجه و مشروع نیستند.
- ضرورت طرح نظریه‌های جدید در فلسفه‌ی مجازات به گونه‌ای که قابلیت توجیه اخلاقی مجازات موجودات غیر انسانی حائز شخصیت مفروض انسانی را دارا باشند.

- قابلیت تعمیم ایده‌ی مطرح‌شده در پژوهش جهت روشن‌ساختن سایر وضعیت‌های خاصِ مشابه نظیر توجیه اخلاقی مجازات ربات‌های مبتنی بر هوش مصنوعی.

منابع

- بروکس، تام. (۱۳۹۵). مجازات. ترجمه محمدعلی کاظم‌نظری، تهران: میزان، چاپ نخست.
- تبیث، مارک. (۱۳۸۴). فلسفه‌ی حقوق. ترجمه حسن رضایی خاوری، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ نخست.
- جعفری، مجتبی. (۱۳۹۵). «مبانی و اصول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ایران». پژوهشنامه حقوق کیفری. پاییز. سال هفتم، شماره دوم، صص ۳۲-۷.
- جوان جعفری، عبدالرضا و ساداتی، محمدجواد. (۱۳۹۴). ماهیت فلسفی و جامعه‌شناختی کیفر. تهران: میزان، چاپ نخست.
- جوان جعفری، عبدالرضا و دیگران. (۱۳۹۸). «سندرم بزه‌دیدگی زیست‌محیطی: پاسخی به چرایی ارتکاب رفتارهای آسیب‌رسان به منابع آب زیرزمینی». پژوهشنامه حقوق کیفری. زمستان. سال دهم، شماره دوم، صص ۱۳۷-۱۶۴.
- حاتم پوری، حمزه و احمدی افرمجان، علی اکبر. (۱۳۹۹). «بررسی نقدهای فایده‌گرایی عمل‌محور». تأملات اخلاقی. بهار. سال اول، شماره اول، صص ۳۳-۷۰.
- حاجی‌وند، امین و صبوری پور، مهدی. (۱۳۹۹). «کنترل خشونت‌های زیست‌محیطی از دیدگاه نظریه بازدارندگی کیفر». پژوهشهای حقوقی. پاییز. سال نوزدهم، شماره چهل و سوم، صص ۷-۲۸.
- حبیب‌زاده، محمدجعفر و دیگران. (۱۳۹۲). «دگرگونی‌های مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در ایران». مجله حقوقی دادگستری. تابستان. سال هفتاد و هفتم، شماره هشتاد و دوم، صص ۱۵۹-۱۱۷.
- شمالی، محمدعلی. (۱۳۸۹). «علم اخلاق و فلسفه‌ی اخلاق؛ تأملی درباره‌ی حوزه‌های مختلف مطالعات اخلاقی». معرفت اخلاقی. تابستان. سال اول، شماره سوم، صص ۷-۲۶.
- فرانکنا، ویلیام کی. (۱۳۷۶). فلسفه‌ی اخلاق. ترجمه هادی صادقی، تهران: کتاب طه، چاپ نخست.
- غلامی، حسین (۱۳۹۶). کیفرشناسی «کلیات و مبانی پاسخ‌شناسی جرم». تهران: میزان، چاپ نخست.
- مرادی، محمد و دیگران. (۱۴۰۰). «مطالعه تطبیقی مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در کشور ایران و شورای اروپا». پژوهشنامه حقوق تطبیقی. بهار. سال پنجم، شماره یکم، صص ۱۷۲-۱۵۱.
- نجفی ابرندآبادی، علی حسین و رستمی، هادی. (۱۳۹۱). «رویکرد سزاگرا به کیفر در نظریه‌ی لیبرالیسم». تحقیقات حقوقی. پاییز. سال پانزدهم، شماره سوم، صص ۴۶۱-۵۰۰.
- هالوی، گابریل. (۱۳۹۸). مسئولیت کیفری ربات‌ها. ترجمه فرهاد شاهیده و طاهره قوانلو. تهران: نشر میزان، چاپ نخست.
- یحیایی، علی. (۱۳۸۳). فلسفه‌ی اخلاق. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، چاپ نخست.
- یزدیان جعفری، جعفر. (۱۳۸۶). «توجیهات فلسفی مجازات از وحدت‌گرایی تا تکثرگرایی». فصلنامه حقوق. زمستان. سال سی و هفتم، شماره چهارم، صص ۳۲۷-۳۵۰.
- Arthur, Kevin. (1987). Preventive Detention: Liberty in the Balance, *Maryland Law Review*, Vol. 46, No. 2, pp. 378-402.
- Ashworth, Andrew and Zedner, Lucia. (2014). *Preventive Justice*, Oxford: Oxford University Press, 1st Ed.

- Boonin, David. (2008). *The Problem of Punishment*. Cambridge: Cambridge University Press, 1st Ed.
- Brooks, Tom. (1395 SH). Punishment. translated by: Mohamad Ali Kazem Nazari. Tehran: Mizan.
- Coffee, John. (1981). ““No Soul to Damn: No Body to Kick””: An unscandalized Inquiry into the Problem of Corporate Punishment”. *Michigan Law Review*, Winter. Vol. 79, pp. 386-459.
- Dubber, M. D. (2005). “Theories of Crime and Punishment in German Criminal Law”. *Legal Studies Research Paper Series*. Vol. 53, No. 2, 679-707.
- Duff, Antony and Garland, David. (1994). Thinking about Punishment. In *A Reader on Punishment*, Antony Duff and David Garland (Ed). Oxford: Oxford University Press, 1st Ed.
- Duff, Antony. (2001). *Punishment, Communication and community*. Oxford: Oxford University press, 1st Ed.
- Gholami, Hossein. (1396 SH). *Penology; Understanding Crime Responsology*. Tehran: Mizan.
- Habibzade, Mohammad Jafar et al. (1392 SH). “Transformation of Criminal Liability of The Legal Persons In Iran”. *The Judiciary’s Law Journal*. Summer. Vol. 77, No. 82, pp. 117-159.
- Hajivand, Amin & Sabooripour, Mehdi. (1399 SH). “Controlling of Environmental Violence from the Perspective Deterrence Theory”. *Journal of Legal Research*. Autumn. Vol. 19, No. 43. pp. 7-28.
- Hallevey, Gabriel. (1398 SH). *When Robots kill: Artificial intelligence under criminal law*. translated by: Farhad Shahideh & Tahereh Ghavanloo. Tehran: Mizan.
- Harcourt, Bernard. (2013). Punitive Preventive Justice: A Critique, In *Prevention and the Limits of the Criminal Law: Principles and Policies*, Andrew Ashworth, Lucia Zedner, and Patrick Tomlin (Ed). Oxford: Oxford University Press, 1st Ed.
- Hudson, Barbara. (2003). *Understanding Justice*. Maidenhead: Open University Press, 1st Ed.
- Jafari, Mojtaba. (1395 SH). “The Foundations and Principles of the Legal Persons’ Criminal Liability in Iranian Last Islamic Penal Code”. *Criminal law Research*. Autumn. Vol. 7, No. 2, pp. 7-32.
- Javan Jafari, Abdolreza and Sadati, Muhamad Javad. (1390 SH). “From Classical Retributivism to Modern Retributivism (evaluation of Idea of Retributivism)”. *Criminal Law Doctrines*. Autumn & Winter. Vol. 8, No. 2, pp. 119_148.
- Javan Jafari, Abdolreza and Sadati, Muhamad Javad. (1394 SH). *Philosophical and Sociological Nature of punishment; Rethinking about Quiddity and Functions of punishment*. Tehran: Mizan.
- Javan Jafari et al., Abdolreza. (1398 SH). “Green Crimes Victimization Syndrome: A Response to the Cause of the Harmful Behaviors to the Underground Resources”. *Criminal law Research*. Winter. Vol. 10, No. 2, pp. 137-164.
- Kant, Imanuel. (1999). *Metaphysical Elements of Justice*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2nd Ed.
- Kant, Imanuel. (1991). *The Metaphysics of Moral*. Cambridge: Cambridge University Press, 1st Ed.
- Kant, Imanuel. (1997). *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press, 1st Ed.
- Kelly, Erin. (2018). *The Limits of Blame: Rethinking Punishment and Responsibility*. Cambridge: Harvard University Press, 1st Ed.
- Kolb, Patrick & Leturmy, Laurence. (1398 SH). *Cours De Droit Penal General*. translated by: Mahmūd Roh al-Amini. Kerman: Daneshgah-e Shahid Bahonar.
- Lu, Hong. & Miethe, Terance. (2005). *Punishment; a Comparative Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1st Ed.
- May, Larry. (1987). *The Morality of Groups: Collective Responsibility, Group-Based Harm and Corporate Rights*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1st Ed.
- Montague, Philip. (1996). *Punishment as Societal-Defense*, Lanham: Rowman & Littlefield, 1st Ed.

- Moradi et al., Mohamad. (1400 SH). "Comparative study of criminal liability of legal entities in Iran and the Council of Europe". *Comparative Law Quarterly*. Spring. Vol. 5, No. 1, pp. 151-172.
- Murphy, Jeffrie. (1987). "Does Kant Have a Theory of Punishment?" *Columbia Law Review*. spring. Vol. 87, No. 3, pp. 509-532.
- Murphy, Jeffrie & Hampton, Jane. (1988). *Forgiveness and Mercy*. Cambridge: Cambridge University press, 1st Ed.
- Najafi Abrandabadi, Ali Hossein & Rostami, Hadi. (1391 SH). Retribut's approach to punishment in the theory of liberalism. *Legal Research Quarterly*. Autumn. Vol. 15, No. 3. pp. 500_461.
- Pollock, Joycelyn. (2007). *Ethical Dilemmas and Decisions in Criminal Justice*. Boston: Thomson Wadsworth, 1st Ed.
- Quinn, Warren. (1985). "The Right to Threaten and the Right to Punish". *Philosophy & Public Affairs*. Autumn. Vol. 14, No. 4, pp. 327-373.
- Rich, Sylvia. (2016). "Corporate Criminals and Punishment Theory". *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*. Winter. Vol. 29, No. 1, pp. 97-118.
- Rosow, Mark. (2023). *Ethics: An Alternative Account of the Ford Pinto Case*. PhD Course, No. Le03_003.
- Schauer, Frederick. (2013). The Ubiquity of Prevention, In *Prevention and the Limits of the Criminal Law: Principles and Policies*, Andrew Ashworth, Lucia Zedner, and Patrick Tomlin (Ed). Oxford: Oxford University Press, 1st Ed.
- Tebbit, Mark. (1384 SH). *Philosophy of law*. translated by: Hassan Khavari. Mashhad: Daneshgah-e Olom-e Islami-e Raḍavi.
- Yahyaei, Ali. (1383 SH). *Moral Philosophy*. Qom: Markaz-e Pajoheshha-ye- Islami-e Seada va Sima.
- Yazdiyan Jafari, Jafar. (1386 SH). "Philosophic al Justification of Punishment: From Singularism to Pluralism". *Private Law Studies Quarterly*. Winter. Vol. 37, No. 4, pp. 327_350.